*І.Отрощенко*

# ВИВЧЕННЯ МОНГОЛЬСЬКИХ НАРОДІВ У КИЇВСЬКОМУ КОМЕРЦІЙНОМУ ІНСТИТУТІ

В історії сходознавчих студій в Україні Київський комерційний інститут (ККІ) займає особливе місце. Він був заснований 1908 р., а права вищого учбового закладу здобув у 1912 р. Викладачі Інституту прагнули не лише читати лекції та вести заняття, а й займатися дослідницькою діяльністю. Так, при вузі діяли наукові товариства, видавався журнал "Вісті Київського Комерційного Інституту", присвячений питанням, пов'язаним з предметами викладання. При ККІ було організовано музей товарознавства, який з осені 1911 р. відкрився для публіки і комерсантів. Він також мав своє друковане видання. Планувалося навіть видати науковий каталог музейних колекцій. Проте, особливу увагу в навчальній та науковій діяльності Інституту привертають відрядження студентів, які направлялися як у промислові центри Росії, так і за кордон. Саме з ними пов'язане вивчення монгольських народів (маються на увазі калмики й монголи) в ККІ.

Директором Інституту був відомий український історик М. В. Довнар-Запольський. У лютому 1906 р. він подав до Міністерства торгівлі та промисловості прохання про дозвіл затвердити в Києві комерційні курси, які поклали початок ККІ. Увагу привертає пояснювальна записка, в якій він зазначав: "Історія торгівлі й економічна географія будуть поставлені відповідно до завдань вищої освіти. При цьому щодо економічної географії, то передбачається особливо детально знайомити студентів з економічним боком місцевого краю, крім того, до неї ж запропоновано ввести відділ етнографії російських інородців Передньої та Середньої Азії. На етнографію як допоміжну науку для комерції до цього часу у Росії не звертають ніякої уваги. В цьому відношенні Англія, особливо Німеччина і навіть Австро-Угорщина значно випередили нас. Засновникам курсів хотілося б ввести до обігу комерсантів думку про доцільність знайомства із зовнішнім побутом малокультурних народів для успіхів вітчизняної торгівлі й промисловості" [1]. Ці наміри М. В. Довнар-Запольського було повністю реалізовано у процесі організації студентських відряджень.

Вивчення "етнографії російських інородців" здійснювалося під час відряджень на теренах Росії. Зокрема, дослідження побуту калмиків у ККІ пов'язано з поїздками до Астраханської губернії студента економічного відділення Я. Б. Черняка. Він походив з купецької родини, яка з 1905 р. мешкала в Астрахані [2]. До Інституту Я. Б. Черняк вступив у 1909 р. і закінчив його в 1913 р., а у 1914 р. успішно склав відповідні іспити на звання кандидата економічних наук. Протягом свого навчання в ККІ студент щонайменше тричі відвідував рідні місця з науковим завданням, а саме: у 1910, 1911 та 1912 рр.

В 1910 р. Я. Б. Черняка вперше було відряджено до Астраханської губернії для ознайомлення з калмицьким побутом, з рибними й соляними промислами, а також для поповнення інститутського музею товарознавства відповідними колекціями. Після повернення студент передав цілий ряд зібраних ним матеріалів до музею [3].

В квітні 1911 р. Я. Б. Черняк отримав повторне відрядження до Астраханської губернії для збору матеріалів з побуту кочових народів. У травні він запропонував музею письмовий перелік речей, які можна придбати на місці для поповнення "колекцій калмицького побуту". Музейне керівництво замовило йому, за поданим переліком, модель місцевої кибитки, прилад для перегонки горілки, одяг і посуд калмиків [4]. 21 травня 1911 р. Я. Б. Черняк повертається до Астрахані. За його проханням, у липні того ж року Інститут виділив 35 крб. на придбання нових матеріалів. Колекції, зібрані Я. Б. Черняком у 1910–1911 рр., дали можливість створити калмицький відділ у музеї.

В 1912 р. Я. Б. Черняку було виділено 93 крб. на нові моделі для музею, які мали бути зроблені в Астрахані під його наглядом. Для поповнення вищезгаданого відділу студент запропонував придбати на суму у 100 крб. такі речі: дві калмицькі шапки (чоловічу та жіночу), шиті золотом і сріблом, два костюми (повні зразки чоловічого й жіночого вбрання), а також дерев'яну модель навантаженого верблюда з візком [5]. Інститут погодився на це і надав потрібні кошти. Зокрема, наприкінці липня того ж року Я. Б. Черняком було придбано 11 речей – елементів традиційного калмицького вбрання, які створювали уявлення про одяг чоловіків, жінок та духовних осіб [6]. Взагалі в 1912 р. було зібрано досить великий матеріал, що характеризував життя й побут калмиків. До етнографічного відділу музею надійшла відповідна колекція. Вона складалася зокрема з одягу, посуду і прикрас [7]. Матеріал, зібраний у Калмикії поряд з колекціями, привезеними з Японії, Бухари, Палестини, Туркестанського краю надав можливість музею відкрити в 1912–1913 навчальному році відділ східної промисловості.

У наступні роки його керівництво продовжувало турбуватися про збільшення калмицького відділу. Зокрема в лютому 1916 р. воно звернулося до директора Інституту з проханням знову дозволити відрядження до Астрахані. Метою поїздки визначався Петровський музей (зараз – краєзнавчий), у якому містилися колекції етнографічного характеру. Хранитель музею товарознавства М. С. Помазков вважав за необхідне провести огляд цих матеріалів та замовити з них відповідні моделі для поповнення етнографічного відділу [8].

Рада ККІ не обмежувалася теоретичною підготовкою, екскурсіями й відрядженнями студентів у межах Росії. Для практичного ознайомлення з різними видами підприємств і промисловості було вирішено щорічно посилати за кордон за рахунок Інституту кілька студентів. Спочатку ККІ організовувались одиничні закордонні відрядження студентів, які мали блискучий результат. Тому

влітку 1911 р. Інститут розширив цей досвід, відправивши за рахунок спеціально призначеної суми в 3000 крб. уже 17 студентів. Відтоді закордонні відрядження регулярно організовувались до 1917 р.

Радою Інституту була обрана спеціальна комісія з числа професорів та викладачів ККІ. Вона розглядала заяви студентів, визначала програми їхніх занять, здійснювала попередній відбір кандидатів, нарешті, ознайомлювалася з результатами відряджень. Обираючи кандидатів, комісія висувала до студента такі вимоги: 1) обов'язкове знайомство з мовою тієї країни, до якої він збирався у відрядження; 2) наявність детальної програми наміченого для вивчення питання; 3) проходження спеціального колоквіуму для з'ясування питання про те, чи володіє він достатніми даними для вивчення наміченого питання. Бажаною була також певна практична досвідченість у галузі, обраній для вивчення.

Отримавши заяву від студента, комісія вказувала професора чи викладача, під наглядом і за вказівками якого він мав ознайомитися з літературою й питаннями, що відносилися до предмета відрядження, а також викладача іноземної мови, в якого студент вчився протягом весняного семестру. Комісія надавала відрядження лише тим студентам, які продемонстрували успішні результати з усіх предметів та довели свою здатність працювати у науковому відношенні.

Серйозне значення мала попередня турбота Інституту про отримання відрядженим доступу у відповідні підприємства й постачання адресами осіб, які могли посприяти йому на місці. ККІ вживав також заходів до того, щоб студенти одержували ще яке-небудь, чисто практичне доручення від російських торгових фірм й установ [9]. У ході відрядження студенти мали скласти на місці колекції, які достатньою мірою змальовували б той чи інший бік тубільного життя. Протягом двох тижнів після повернення відряджений був зобов'язаний подати докладний письмовий звіт про свою поїздку.

Мета відряджень була подвійна: 1) в країнах з розвиненою торгівлею і промисловістю слухачі ознайомлювалися з новаціями у сферах торговельної техніки, страхування тощо з метою застосування їх досвіду до ведення справ у Росії; 2) в країнах із слаборозвиненою торгівлею відряджені мали вивчати умови імпорту туди російських товарів. Відрядження мали економічний та науковий характер й охоплювали як європейські, так і східні країни. Наприклад, у 1914/1915 навчальному році пріоритетними для закордонних відряджень були визнані Англія, Франція, Італія, Швеція, Голландія, Далекий та Близький Схід[10].

Таким чином, одним з головних напрямків діяльності ККІ було вивчення економіки Далекого Сходу й відповідно російських інтересів у цьому регіоні. Серед далекосхідних країн особливу увагу викладачів і студентської молоді привертала Японія. В Інституті викладалася мова цієї країни та навіть було організовано факультативний курс лекцій під назвою "Японія, загальний нарис"[11]. ККІ щорічно відряджав до цієї країни студентів як для вивчення мови, так і для

дослідження різних сторін життя її народу. Інститутом було видано кілька наукових публікацій з цієї тематики (автору відомо п'ять таких праць). Зібрані студентами японські колекції становили більшість серед інших східних колекцій музею товарознавства. ККІ добивався рекомендації моделей останнього аналогічним музеям Японії, які б погодилися обмінюватися з ним своїми матеріалами [12].

Окрім Японії увагу Інституту привертали інші східні сусіди, зокрема, Монголія. До цієї країни також організовувалися поїздки студентів. Так, навесні 1913 р. відрядження до Монголії отримав С. Я. Лайнер – студент 4-го семестру економічного відділення. Оскільки це була малорозвинена країна, відряджений планував вивчити перш за все питання щодо можливостей та характеру товарообміну між нею і Росією. Паралельно С. Я. Лайнер зобов'язався зібрати в Монголії відповідний матеріал для музею товарознавства. Тому, окрім грошей на відрядження, йому було асигновано ще 150 крб. з музейних коштів (з часом для завершення поїздки йому було надіслано ще 150 крб.).

Відрядження С. Я. Лайнера почалось у червні й тривало до кінця жовтня 1913 р. Протягом того часу він працював в Урзі (столиці країни), а також відвідував торговельні факторії, які знаходилися на теренах Монголії [13]. Під час відрядження студент зробив багато фотознімків, які були віддруковані після його повернення [14]. Ним було також зібрано колекцію (оцінювалася в 400 крб.), що характеризувала економіку, культуру, побут Монголії [15]. У ній було представлено зокрема одяг, посуд, зброю, культові речі, музичні інструменти. Ці матеріали лягли в основу монгольського відділу музею товарознавства – другого за обсягом серед східних відділів.

Відрядження студентів до країн Близького і Далекого Сходу (Японія, Монголія, Персія), які мали місце у другій половині 1913 р., виявилися настільки плідними, що практично вирішили питання організації при музеї особливого східного відділу, де було представлено ці країни з їх економічною й етнографічною специфікою. Відразу після створення відділу на основі його багатих колекцій ККІ була організована І Східна виставка (лютий 1914 р.).

Результатом відрядження С. Я. Лайнера став зокрема ряд його доповідей про Монголію, одну з яких було надруковано* . Вони супроводжувалися демонстрацією діапозитивів, на виготовлення яких Інститут асигнував 60 крб. Надрукована ж доповідь, за словами С. Я. Лайнера, являла собою стислий нарис його праці про Монголію. Він присвятив останній історичному розвитку російських торговельних зносин з цією країною, починаючи з їх зародження і до останнього часу. Викладаючи свої міркування з приводу тих заходів, які потрібно вжити для мирного завоювання східних ринків, С. Я. Лайнер зазначав: "На ці заходи нам варто звернути особливу увагу, тому що після закінчення світової війни, можливо, нашій торговельній політиці на Далекому Сході

доведеться набути цілком нових, більш досконалих форм"[16].

Взагалі, поїздка С. Я. Лайнера внесла певні зміни до навчального процесу в Інституті. Перебуваючи в Урзі, студент доволі часто зустрічався з петербурзьким сходознавцем А. М. Петровим – автором ряду досліджень з економіки й історії Японії, Китаю та Монголії**. Слід зазначити, що А. М. Петров підтримував тісні стосунки з ККІ і навіть погодився взяти участь у проекті Інституту під назвою "Вся Японія". Крім того, він передав через С. Я. Лайнера свою пропозицію прочитати восени (1913 р.) в Києві лекцію про Монголію[17].

Після повернення С. Я. Лайнера до Києва події розгорталися дещо інакше. На засіданні учбового комітету Інституту від 30 жовтня було ухвалено: "Затвердити: ...про запрошення А. Петрова для прочитання тимчасового курсу по сходознавству; про запрошення професора М. М. Соболєва прочитати тимчасовий курс про Монголію"[18]. На сьогодні невідомо, чи був прочитаний у ККІ курс сходознавства. Про питання щодо курсу професора Харківського університету М. М. Соболєва відомо трохи більше. Так, на засіданні правління від 14 листопада 1913 р. було вирішено: "Видати 300 крб. М. М.Соболєву за курс про економічне життя Монголії й російські інтереси в ній, що планується до читання у наступному півріччі. Передбачається 6 лекцій"[19]. І, нарешті, в "Студентському бюлетені Київського Комерційного Інституту" від 16 березня 1914 р. з'явилось оголошення, що професор М. М. Соболєв прочитає курс про Монголію 27-го, 28-го та 29-го березня того ж року[20]. Зазначимо, що серед лекційних курсів ККІ єдиним курсом, присвяченим окремій країні, був уже згаданий курс "Японія". На жаль, на сьогодні програми курсу М. М. Соболєва серед відповідної документації Інституту не знайдено.

В той же час дирекція ККІ докладала зусиль для збільшення експонатів монгольської колекції. Зокрема, протоколом правління від 23 січня 1914 р. було ухвалено відрядити С. Я. Лайнера до Москви з метою придбання колекцій від Російського експортного товариства***, а також матеріалів, привезених Московською експедицією**** з Монголії[21]. До Москви С. Я. Лайнер вирушив у березні 1914 р. Проте на сьогодні невідомо про практичні наслідки його відрядження.

На сьогодні зберігся приблизний план збірника, який присвячувався ККІ та який планувалося видати скоріш за все у 1915 р. Перший розділ ("Вступ") мав написати сам М. В. Довнар-Запольський. Другий розділ повинен був складатися з 17-ти підрозділів, як-то: "Історичний нарис розвитку Київського Комерційного Інституту", "Наукові товариства при Київському Комерційному Інституті", "Закордонні відрядження студентів у Київському Комерційному Інституті", "Наукова робота слухачів" тощо. Зокрема С. Я. Лайнер мав написати підрозділ "Вивчення східних мов і Далекого Сходу в Київському Комерційному Інституті"[22].

Весною 1916 р. С. Я. Лайнер отримав друге відрядження до Монголії для

вивчення її народного господарства, а також для збирання колекції з етнографії й промисловості для музею. У своїй заяві він зазначав, що прагне поглибити знання про Монголію, інтерес до якої збільшується ще і тим, що в останні роки відбулися вельми важливі події, які різко змінили політичний та економічний характер країни й відкривають нові перспективи для російсько-монгольських торговельних зносин. На увазі малася перш за все Кяхтинська потрійна угода від 25 травня 1915 р. між Росією, Китаєм і Монголією, яка оформила автономію Зовнішньої Монголії та підтвердила економічний пріоритет Росії у даному регіоні. С. Я. Лайнер сподівався, що це відрядження дасть йому можливість більш успішно завершити й підготувати до друку працю про народне господарство цієї країни [23]. Книжка, над якою він працював, але з якихось причин не зміг видати, мала називатися "Економічне і політичне життя Монголії".

Відрядження здійснювалося за рахунок ККІ, який виділив С. Я. Лайнеру 400 крб. Цікаво, що тієї ж весни було відхилено заяву О. О. Лушнікова, студента 5 семестру економічного відділення, який хотів за власний рахунок відвідати Монголію для вивчення російсько-монгольських торговельних зносин [24]. Це – зайве свідчення серйозного відбору претендентів на закордонні відрядження, який проводив Інститут.

Про друге відрядження С. Я. Лайнера відомо лише те, що більшість часу він провів в Урзі [25]. Проте результати його поїздки невідомі. Можливо, ще знайдуться документи, які допоможуть докладніше відповісти на це питання. Відомостей про вивчення монгольської тематики у ККІ в наступні роки знайти не вдалося.

Подальша доля С. Я. Лайнера склалася таким чином. Навчання на економічному відділенні ККІ він завершив 10 червня 1916 р. Після повернення з Монголії він тричі (в 1917, 1918, 1919 рр.) подавав прохання про допуск до остаточних іспитів, щоб отримати звання кандидата наук. Відповідний дозвіл він одержував, проте їх не складав. Очевидно, справа була у відсутності необхідних коштів (20 крб.), які вимагалися для складання іспитів. Ті ж слухачі, які протягом трьох років не приступали до них, втрачали право складати іспити на звання кандидата наук.

Вивчення монгольської тематики в ККІ можна назвати першим кроком у процесі наукового дослідження цієї країни на теренах України, який отримав подальший розвиток у 20-30-ті роки.

ЛІТЕРАТУРА

[1] Известия Киевского Коммерческого Института. –1909. – Кн. 1. – С. 3.

[2] Державний архів м. Києва (ДАМК). – Ф. 153. – Оп. 7. – Спр. 2158. – Арк. 32.

[3] Известия Киевского Коммерческого Института. – 1912. – Кн. XIII. – С. 5.

[4] ДАМК. – Оп. 8.– Спр. 62. – Арк. 87.

[5] Там само. – Спр. 416. – Арк. 253.

[6] Там само. – Арк. 309.

[7] Известия Киевского Коммерческого Института. – 1913. – Кн. XX. – С. 10.

[8] ДАМК. – Оп. 8.– Спр. 1151. – Арк. 15.

[9] Известия Киевского Коммерческого Института. – 1912. – Кн. XV. – С. 49.

[10] Студенческий бюллетень Киевского Коммерческого Института. – 1914. – № 21. – С. 6.

[11] Помазков Н. К вопросу об экономическом развитии Японии // Музей Товароведения Киевского Коммерческого Института. –1915. – Вып. V. – С. 54.

[12] ДАМК. – Оп. 8. – Спр. 161. – Арк. 110.

[13] Там само. – Спр. 706. – Арк. 28.

[14] Там само. – Спр. 62. – Арк. 441.

[15] Там само. – Спр. 910. – Арк. 5.

[16] Лайнер С. Я. Краткий очерк развития Русско-Монгольских торговых сношений. – К., 1915. – С. 5.

[17] ДАМК. – Ф. 153. – Оп. 8. – Спр. 706. – Арк. 29.

[18] Студенческий бюллетень Киевского Коммерческого Института. – 1913. – № 1. – С.22.

[19] Там же. – № 3. – С. 18.

[20] Там же. – 1914. – № 15. – С. 18.

[21] ДАМК. – Оп. 2. – Спр. 118. – Арк. 27.

[22] Там само. – Оп. 8.– Спр. 161. – Арк. 3.

[23] Там само. – Спр. 1349. – Арк. 2.

[24] Там само. – Спр. 1345. – Арк. 6.

[25] Там само. – Оп. 2. – Спр. 118. – Арк. 54, 55.

* Лайнер С. Я. Краткий очерк развития Русско-Монгольских торговых сношений. – К., 1915. – 25 с.

** Петров Аркадий. Китай за последнее десятилетие. – СПб., 1910; він же. Рабочий вопрос в Японии. – Пб., 1913; він же. Монголия как мировой мясной рынок // Русский экспорт. – 1912. – № 12.

*** З метою створити організацію, здатну протистояти конкуренції на монгольському ринку, в Москві у 1912 р. було засноване так зване "Російське експортне товариство", на чолі якого став відомий мільйонер, фабрикант і купець Рябушинський. Це "Товариство" відкрило в Урзі та Улясутаї свої відділення.

**** Московську торгову експедицію (1910 р.) було споряджено за ініціативою сибірського купця Трапезникова. У ній брали участь представники 73 фірм Московського промислового району Росії. Серед них Рябушинські, Морозови й ін.